Підвищення професійної компетенції соціальних працівників: наукові дослідження

УДК 373.5.015

Ярошенко А. О.,
д. філос. н., професор,
директор Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М. П. Драгоманова

Маринець Н. В.,
доцент кафедри туризму Ужгородського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються значення та проблеми формування життєвого потенціалу особистості в умовах розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: *життєвий потенціал, спосіб життя, життєтворчість.*

В статье рассматриваются значение и проблемы формирования жизненного потенциала личности в условиях развития современного общества.

***Ключевые слова:** жизненный потенциал, образ жизни, жизнетворчество.*

The article considers the significance and problems of life potential of individuals in the development of modern society.

***Keywords:** life potential, lifestyle, lifecreation.*

Соціальні процеси, що відбуваються в Україні та спрямовані на утвердження демократичних засад розвитку держави, зумовлюють необхідність відповідних змін у всіх сферах народного господарства, в тому числі і в галузі освіти, складовою якої є виховання. Головною метою освіти є формування і розвиток високоінтелектуальної, свідомої особистості з громадською позицією, готовою до конкурентного вибору свого місця в житті. Такі завдання славляться навіть на рівні національних програм і стратегій, що обумовлено зв'язком реалізації життєвого потенціалу особистості з ефективністю реалізації потенціалу суспільства, держави.

Все зазначене зумовило те, що протягом останніх років сформувався науковий інтерес до таких понять, як спосіб життя, життєвий шлях, життєва компетентність та інтегрального щодо перелічених понять – поняття "життєвий потенціал".

Сьогодні до поняття "життєвий потенціал" додається все більше не стільки демографічний, скільки соціокультурний зміст. Це й можливості обрати життєвий шлях, тобто професійний потенціал, і формування здорового способу життя, як головної передумови реалізації життєвого шляху, і соціокультурні намагання особи, і різноманітні компетентності тощо. Серед сучасних українських дослідників, які займаються різними аспектами життєвого потенціалу та життєвого шляху варто виділити Л. Сохань, І. Єрмакова, С. Вєтрову, Л. Лєпіхову, Т. Титаренко та ін.

Проблема формування особистості належить до фундаментальних у педагогічній, соціальній, політичній, культурній сферах життя. Дедалі більше суспільство стає людиноцентристським. Саме тому в полі загальної уваги повинні перебувати як базові, так і нові підходи до визначення пріоритетних завдань сприяння гармонійному розвитку

фізичного, інтелектуального, психічного, духовно-морального, соціального здоров'я, особливо підростаючого покоління. Незважаючи на те, що цінність здоров'я в усі часи є досить великою й не потребує наукових переконань, активна життєва позиція, спрямована на його збереження та зміцнення, у багатьох людей не відповідає розумінню важливості цієї проблеми. У зв'язку з цим гостро постає завдання формування здорового способу життя як умови збереження української нації, перспективи справжнього духовного оновлення наступних поколінь, запоруки якісних перетворень у масштабах держави [6, с. 11].

Здоров'я є найважливішою складовою визначення життєвого потенціалу особистості, бо надає можливість фізичної, психічної та соціальної активності, визначає межі та ланки життєдіяльності. Благополуччя та стан здоров'я людини завжди залежали від факторів навколишнього середовища, однак останнім часом ця залежність збільшилася та набула особливої гостроти. З одного боку, це пов'язане із поширенням виробничої діяльності людини, яка зумовлює зростання негативного впливу на природу, її руйнування і, як наслідок, появу нових факторів зворотного впливу природи на людину. З іншого боку, розвиток науки, техніки та суспільних відносин значно проштовхнуло наше суспільство у розуміння процесів взаємодії в системі людина – навколишнє середовище. Та розробки методів ефективного керування цими процесами [2, с. 889].

Але не зовсім правильно вважати, що факторами, які впливають на здоров'я, є тільки навколишнє середовище. Сучасна людина – продукт не стільки біологічного розвитку, скільки соціального, тому фактори, що впливають на здоров'я, треба розглядати з соціокультурної точки зору. Адже при найкращій екологічній ситуації, яка тільки можлива сьогодні, людина завжди залишає собі можливість руйнувати власне здоров'я відповідним станом життя. Тому для визначення життєвих потенціалів все частіше залучається поняття здорового способу життя саме як соціокультурного фактора. "Здоровий спосіб життя – культурний спосіб життя, цивілізований, гуманістичний, турбота про здоров'я, як висока цінність [4, с. 227]". За таких умов не тільки власне здоров'я сприймається як найвища цінність, а й сам здоровий спосіб життя набуває статусу соціальної та індивідуальної цінності.

Категорія способу життя може розглядатися як позитивна, так і негативна у відношенні до особистісного шляху. Одні різновидності способу життя зміцнюють здоров'я, розвивають людину фізично і

розумово, захищають від негативних стресових впливів, примножуючи життєвий потенціал, інші негативно впливають на здоров'я і, відповідно, скорочують його, знижуючи тим самим життєвий потенціал особистості.

Сприяння здоров'ю та здоровому способу життя визначене законодавством України як один з основних напрямів державної політики охорони здоров'я, що передбачає необхідність багатосекторальної діяльності, залучення до неї держави, громади, некомерційних і комерційних неурядових організацій та індивідуумів. Як свідчить аналіз, пріоритети цієї діяльності в Україні в цілому збігаються з пріоритетами у цій сфері, визначеними Основами політики досягнення здоров'я для всіх у XXI столітті в Європейському регіоні. Для привернення уваги широких кіл громадськості до проблеми здорового способу життя багатьма організаціями реалізуються програми, учасники яких мають змогу ознайомитись з теоретико-методологічними засадами формування здорового способу життя, законодавчими та нормативними актами України щодо формування здорового способу життя у молодіжному середовищі, оцінкою стану здоров'я та чинників здорового способу життя української молоді за результатами соціологічних опитувань, позитивним зарубіжним і вітчизняним досвідом реалізації соціальних програм і проектів із формування здорового способу життя молоді.

Можемо зазначити, що при відповідності цілей, життєвих настанов, мотивів, потреб, амбіцій, активності життєвої позиції особистості індивіда і проявів здоров'я формується конкретний рівень фізичного, психоемоційного, інтелектуального, креативного й соціального комфорту, без яких людина не в змозі відчувати та усвідомлювати себе здоровою [6, с. 38]. Крім того, формування здорового способу життя неможливо без відповідних освітніх технологій, які сприяють усвідомленню потреби у збереженні здоров'я та взагалі відіграють значну роль у формуванні життєвого потенціалу особистості. Тому потребує розгляду роль і місце освіти у формуванні та впровадженні життєвого потенціалу особистості.

Головним напрямом зміни існуючого типу освіти є переорієнтація на особистість учня. У центрі сучасної шкільної освіти має бути розвиток і виховання дитини, яка здатна впливати на власну життєву траєкторію. Нове суспільство спонукає до пошуку резервів творчого потенціалу учнів. Адже від сучасного випускника вимагається свідомо діяти у ситуації вибору, грамотно визначати і досягати мети, діяти

продуктивно в освітній, професійній і життєвій сферах. Завдання педагога – допомогти учневі у побудові індивідуальної життєвої траєкторії освіти, яка співвідноситься із досягненнями людства і спрямована на їх примноження.

Сучасна наука значну увагу приділяє дослідженню чинників соціального, професійного, особистісного буття людини. Специфічним напрямом таких досліджень є обґрунтування поняття "життєвий шлях" людини, інтеграційною складовою якого є життєвий потенціал, що задає напрямок і можливості реалізації життєвого шляху. Одним із таких чинників виступає також професійна спрямованість, професійний шлях, та професійний потенціал людини. Це явище може розглядатись у рамках психології особистості або ж психології праці, однак специфічні особливості професійної самосвідомості потребують звертання до соціально-психологічних, соціологічних та філософських методів [5, с. 2]. Саме так можуть бути простежені ціннісні впливи, інституційні форми соціалізації, професійно-субкультурні фактори, що у своїй сукупності визначають характеристики професійної самосвідомості, а врешті-решт життєві шляхи та потенціал.

Сьогодні стає популярною ідея С. Рубінштейна про те, що життя людини може протікати і як стихійний, і як усвідомлений, творчий процес, а фактором підвищення людини може бути тільки розумна організація життя. Життя, побудоване на розумних підґрунтях, створює передумови найбільш повного розкриття та реалізації людського потенціалу. Наявність активної життєвої позиції, побудова життєвих планів є невід'ємною умовою саморозвитку людини як особистості, показником повноти та соціальної значущості її індивідуального життя. К. Абульханова-Славська, Н. Логінова, Л. Сохань найбільш значним внеском С. Рубінштейна в розвиток теорії життєтворчості вважають розуміння ним особистості як суб'єкта, який активно створює власне життя. Тільки особистість як суб'єкт життя володіє свободою вибору. В русі цих уявлень підкреслюється залежність особистості від життя, а життя – від особистості [8].

Індивідуальний потенціал життя складається та проявляється лише тоді, коли рівень розвитку соціально-психологічної структури особистості дозволяє стати саморегульованою, самокерованою системою. Вищій рівень такого саморегулювання життєдіяльності особистості обумовлений реальними соціальними умовами життя та соціальною, моральною, психологічною зрілістю самої особистості (рівнем її знань,

чіткістю світоглядних настанов, ступенем активності тощо) та досягається тільки на основі життєвих програм і життєвих планів, які розробляються нею. Життєвий план при такому підході розуміється як спосіб самоорганізації, реалізації всього її життя, як система засобів здійснення життєвих цілей, визначення порядку дій із реалізації та конкретизації цих цілей у хронологічному та змістовному аспектах [7, с. 138].

У людини є стійка потреба у таких самопроявах, які були б водночас якомога більш вільними, незалежними від зовнішніх обставин і досконалими, довершеними, вичерпаними. Людина шукає таких форм активності, котрі надавали б їй можливість якомога більшої самореалізації, розкриття своїх сутнісних сил.

Таким чином, статус людини в суспільстві залежить від неї самої. Швидкоплинність соціального прогресу, динамічних змін викликає необхідність постійної роботи над собою, розвиток життєвої компетентності, посилення відповідальності молодої людини за своє майбутнє, за можливість досягнення життєвого успіху. У цивілізованому світі механізмом досягнення цього стає освіта. Крім того, освіта сьогодні дедалі більше стає неперервною, а це означає, що вона супроводжує людину під час всього її життєвого шляху. Відповідно й життєвий потенціал особистості на різних етапах її життя співвідноситься із певною ланкою освіти та набуває можливість коригування за рахунок освіти.

Повноцінно функціонуюча людина – це індивід, який, за К. Роджерсом, використовує свої здібності, таланти, реалізовує свій потенціал і рухається до повного пізнання себе й сфери своїх переживань. [6, с. 59].

Отже, життєві плани і завдання спонукають людину до активної діяльності, актуалізують стан особистої відповідальності за життєві вибори шляхів просування до цілей, вибори рівня домагань відповідно до життєвих завдань і мотивації досягнення успіху.

Особливої уваги потребує розгляд питання про реальне підґрунтя особистісного життєвого шляху. У життєвому шляху особистості майже не розглядався той самоочевидний факт, що життєвий шлях розгортається, перш за все, у довготривалості часу життя індивіда, як представника біологічного виду "Homo sapiens". Дослідники (П. Жане, Ш. Бюлер) більше надавали переваги цільовим структурам свідомого індивіда (особистості), її самовизначенню, ігноруючи функціональний розвиток свідомого індивіда в часі життя, та співвідношення його життєвого шляху з реальними біологічними циклами [9, с. 2].

Життєтворчість – особлива, вища форма виявлення творчої природи людини. Вона сприяє самостійному творчому вибору особистістю стратегії її життя, розробці життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, необхідних для реалізації її індивідуального життєвого проекту. Мистецтво жити є вищою розвиненою здатністю до життєтворчості. Оновлення змісту, форм і методів, функцій педагогіки є найбільш продуктивним, оскільки розкриває нове бачення проблем, містить прогностичну філософію школи XXI ст. Компетентне ставлення особистості до життя означає потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації в різних видах творчої діяльності; володіння науковими знаннями про сутність "Я", принципами і методами життєздійснення; усвідомлення, організацію свого психологічного часу, життєвого шляху, особистісного розвитку; проблемне бачення свого життя; осмислене розв'язання міжособистісних суперечностей; здатність до об'єктивної оцінки рівнів, сфер і меж поширення своєї життєвої активності; усвідомлену й адекватну оцінку результатів своєї життєдіяльності; високу культуру споживання; відповідальне ставлення до свого життя, здоров'я; культуру фізичного розвитку; філософське, етичне осмислення свого життя [1, с. 6].

Як частка суспільства, сучасник епохи, представник покоління кожен із нас певним чином включає до власної історії сторінки історії людства, великий спектр соціально-історичних ритмів. Традиції, звичаї, обряди, ритуали, що виникають у певному суспільстві та залишаються після його зміни, стосуються всіх проявів людської діяльності, спілкування, поведінки. Час культури – це час дуже тривалий, і позбавити себе його впливу неможливо, як неможливо й відокремити своє життя від життя держави, народу, генерації.

Творче ставлення до себе і свого життя, неодмінне для володіння мистецтвом життєтворчості, допомагає вижити в надзвичайно складних соціальних умовах. Чим вища рольова компетентність людини, тим багатоаспектніше її функціонування, тим багатовимірніша її особистість, тим більше можливостей для творчої самореалізації. Можна стверджувати, що рольова компетентність значною мірою сприяє творчому проектуванню та здійсненню людиною свого життєвого проекту, а отже, є всі підстави розглядати цей феномен як важливу умову життєтворчості людини. Компоненти рольової компетентності можуть розглядатися як складові методів і технологій мистецтва жити, тобто стають суттєвими факторами життєвої компетентності.

Виходячи з вищезазначеного, життєвий потенціал особистості – це певним чином акт планування власної життєдіяльності за умов соціокультурного середовища, який надає можливі варіації в межах загальноприйнятих. Особистість існує щонайменш у двох світах – індивідуальному та соціальному, а планування життєвого шляху здійснюється під впливом певних соціальних конструктів, проте люди є учасниками соціальної взаємодії у всій повноті своїх характеристик. Фактично людина є носієм багатьох різноманітних конструктів, серед яких можна вирізнити ті, що мають значення всередині різних мереж суспільних взаємодій, і ті, що існують поза мережами й надають індивідові змогу бути вільним агентом цих мереж. Оскільки реальний індивідуальний суб'єкт соціальної дії й взаємодії має цілісну природу, в якій поєднуються загальне й особливе, поняття "особистість", що характеризує конкретну людину як окрему творчу одиницю соціальної системи [3, с. 15]. Крім того, культура обумовлює наявність певних ідеальних соціальних уявлень про особистість, які також впливають на обирання життєвого шляху. Таким чином, на життєвий шлях і реалізацію життєвого потенціалу впливає не тільки тип культури, притаманний даному суспільству, а й ідеальні конструкти суспільної свідомості.

За умов трансформації українського суспільства особливої значущості набувають питання формування молодою людиною нових життєвих стратегій, компетентності, конкурентоспроможності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Чим потужніший життєвий ресурс людини, чим ширші його соціальні можливості, тим легше здолати кризові настрої, оволодіти конструктивно-перетворювальною позицією.

Отже, сьогодні важливо глибше усвідомити сутність освітніх результатів, природу й типологію компетентностей, визначити перспективні лінії розвитку життєвої компетентності особистості. Це зумовлено, по-перше, необхідністю з'ясування соціальних факторів екзистенційної кризи, кризи життєвих цінностей і смислів, у якій опинилась особистість на етапі переходу до ринкової економіки і демократичної організації суспільства; по-друге, осмислення існуючих в українському суспільстві типів (моделей) поведінки особистості та відповідно до них життєвих стратегій і компетентностей; по-третє, відсутністю чітко обґрунтованих підходів до виявлення (ідентифікації) і побудови життєвих орієнтацій особистості; по-четверте,

неготовністю педагогів надати практичну допомогу молоді в розробці технологій формування життєвої стратегії, освоєнні життєвої компетентності.

Література

1. Єрмаков І. Феномен компетентісно спрямованої освіти / І. Єрмаков, І. Погоріла // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Боярка, 2003 р., 16–17 трав. / АПН України, Ін-т педагогіки, Держ. наук.-пед. б-ка України, Києво-Святошин. район. класич. гімназія. – К., 2003. – С. 6–8.

2. Здоровье человека и окружающая среда / Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник. – 2-е изд., стер. / под ред. *Л. Г. Мельника, Л. Хенса.* – Сумы : Университетская книга, 2009. – 120 с.

3. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / НАН України, Інститут соціології / О. Злобіна. – К., 2004. – 400 с.

4. Копа В. М. Реалізація морального підходу у вивченні здоров'я // Мультиверсум : філософський альманах. – 2004. – № 41. – С. 225–235.

5. Мащенко Н. І. Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості студентів технічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 "Соціальна психологія; психологія соціальної роботи" / Н. І. Мащенко. – К., 2005. – 18 с.

6. Омельченко С. О. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків : монографія / С. О. Омельченко. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 352 с.

7. Полетаева Н. А. Половозрастная динамика формирования жизненных планов / Н. А. Полетаева, Т. Ю. Брадулова // Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку : матер. п'ятих Костюківських чит. 28–29 січ. 2003 р. – Т. 2. – К. : Міленіум, 2003. – 136 с.

8. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / ред. рада: *В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков* та ін. – К. : ІЗМН, 1996. – 792 с.

9. Сарацинська І. А. Дискретна метрика життєвого шляху творчої особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології"/ І. А. Страцинська. – Одеса, 2005. – 19 с.